

se (noha nyilvánvaló, hogy ezek kidolgozásakor is figyelembe veszik a társadalomtudományos eredményeket), számba kell venni azt is, az elvi, politikai álláspontok miként valósulnak meg a gyakorlatban, konkrét esetben, hogy a politikai rendszer intézményes formái mennyire teszik lehetővé a dolgozók és polgárok mind nagyobb arányú, mind hatékonyabb részvételét a társadalmi ügyek intézésében, a társadalom életét, fejlődését meghatározó döntések meghozatalában.

Talán ez az, aminek olvasás közben a szükségét érezzük: az értékítéletek kimondása előtt álljon ott az elmélet és a valóság szembesítése, mintegy hitelt adva a leszúrt következtetéseknek.

Egy évtizede múlt, hogy megjelent a *Létünk* első száma. A magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirat megindításának egyik célja volt, hogy lehetőséget nyújtson az értelmiségieknek, tudósoknak a magyar nyelven való publ.kálásra, s ezzel is hozzájáruljon azoknak a szükségszerű nyelvi alakzatoknak, szerkezeteknek a kialakításához s alkotói alkalmazásához, amelyek a jugoszláv társadalmi gyakorlat sajátjaiból adódnak. Rehák László mint a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője is tudatosan tevékenykedett ennek a törekvésnek a megvalósítása érdekében, ez a könyv erről, ennek az eredményességéről is tanúskodik.

BURANYI Nándor

A SZEREPJÁTSZÁS KAMASZREGÉNYE

Witold Gombrowicz: *Ferdydurke*. Magvető, Budapest, 1982.

„Ó mennyire irigylem a fennkölt irodalmárokat, akik már bölcsejükben szublimálódtak, és nyilván felsőbbrendűsége predestináltak, akiknek a lelke szüntelenül fölfelé funkcionált, mintha dikiccsel bíználgáltak volna a hátulját: a komoly írókat, akiknek a Lelke komolyan vette magát, és velük született könnyedséggel, nagy alkotó kínban, olyannyira magasztos, malasztos és egyszer s mindenkorra megszentelt fogalmak körében ügyködtek, hogy magát az Istent is szinte valami közönséges és kevésbé nemes dolognak tartották!”

„Azt hisszük, mi konstruáljuk a szerkezetet: de ez önámítás, ugyanannyira konstruál a szerkezet bennünket. Az, amit leírtál, diktálja neked a folytatást, a mű nem belőled születik, ezt akartad írni, és valami más íródott általad. A részek az egészhez húznak, minden egyes rész titokban az egész felé igyekszik, kilterekedésre törekszik, kiteljesedést keres, kiegészítést követel a saját képére és hasonlatosságára. Elménk a jelenségek zavarosan kavargó óceánjából kihalász egy részt, tegyük föl, egy fület vagy lábat, rögtön a mű elején tollunk alá tolul egy fül vagy láb,

és azután már nem bírunk kikászolódni belőle, a rész folytatását írjuk meg, ő diktálja az összes többi tagokat.”

„Csak az igazán ellenszenves pedagógus tudja azt a kedves éretlenséget, azt a rokonszenves gyámoltalanságot és ügyefogyottságot, azt az élehetetlenséget tanítványaiába beleoltani, aminek az ifjúságot jellemeznie kell, hogy számunkra, derék hivatásos pedagógusok számára megfelelő objektum lehessen.”

Több helyről is idézhetünk Witold Gombrowicznak (1904—1969), a lengyel irodalom különös, senkihez sem hasonlítható fenegyerekének 1938-ban megjelent regényéből, el nem felejtve megjegyezni, hogy könyvének magyar kiadása mindenképpen mulasztást pótoló eseményként könyvelhető el. Hozzáteve mindjárt, hogy címe afféle halandzsza csupán, minden valószínűség szerint lengyelül éppúgy nem jelent semmit, mint magyarul vagy bármely más nyelven: szerepe pusztá megjelölés csak, épp hogy „a gyereknek neve legyen” — lényegében azzal a szerteágazással és parttalansággal összhangban, ami a mű jellemzője is, és ami szinte arra készítet, hogy a címet egyben műfaji megjelölésnek is tekintsük. Jellegénél fogva ugyanis hasztalanul latolgatjuk, hová soroljuk, minek nevezzük, alapjában véve semmit se mondva róla; avantgardista vagy egyszerűen „modern” regénynek-e, műfajparódiának, társadalmi karikatúrának, amelyeken kívül persze másféle címkékkel is próbálkozhatnánk. Abból adódóan, hogy az írói önkeresésből fakadóan találhatunk benne önclemlő lélektani fejtegetéseket, s ugyanehhez kapcsolódva, esszézerű esztétikai elmefuttatásokat, nagyon is komoly témákat érintőket, de azokat mindig ironiával kezelőben, sőt pompás humorba árcsapó módon, betétszerű és a könyv egészéhez alig kötődő, Alfred Jarryra emlékeztető „éretlen” kamaszhumorral megírt, képtelen, de szimbolikus jelentésű kis történeteket látszólag szeszélyes váltokozásban. Végül pedig magát a „cselekményt”, egyfajta pikareszk kamasz-Odüsszeiát, amely azonban nem annyira a benne foglalt események miatt tekinthető a könyv valamiféle gerincének, hanem inkább annak az életérzésnek folytán, amely azt létrehozta.

Végiggondolva azonban Gombrowicz könyvét, mindenképpen egy bizonyos kamatszállapot, mellette pedig a „szerep” tűnik kulcsfogalomnak. Szociológiai értelemben vett szerepre, társadalmi szerepre kell gondolnunk, arra, ami a kamasz korban választásként kínálkozik a még alakulóban lévő ember számára, szerepjátásra, pózolásra kényszerítve, éppen a még nem teljes azonosulni tudás, a helykeresés révén téve azt érzékenyvé a szerepjelenségek iránt, alkalmassá mások szerepjátásának megfigyelésére, leleplezésükre is képessé egyben. Vagy éppen a szerepjelleget egyetemességének észlelésére, a mindenütt megmutatkozó pózolás és képmutatás tettenérésére és karikírozására. Olyasminem az észrevételére tehát, ami tulajdonképpen azóta létezik már, amióta munkamegosztásról beszélhetünk az emberi társadalomban, de ami valójában csak a kapita-

lizmus kibontakozásával és fejlődésével, illetve az elidegenülés fokozódásával párhuzamosan lett olykor (kívívó sőt drámai megnyilvánulásokat is produkáló) tömegjelenség, vált általánossá. Annnyira, hogy (korunkban a fiatalság lázadásának különböző megnyilatkozásait akár ember és szerep egymással való szembekerülése tüneteinek is felfoghatjuk, úgy is, mint a szereppel szemben tanúsított, a beskatulyázástól viszolygó ellenállás jelenségeit. Ezért tekinthetünk rájuk úgy is, mint Gombrowicz, aki „pofázmány”-ként jellemzi a szerepből fakadó pózt, hogy aztán a szerepmentességet, a szerep által eltemetett belső embert kérhesse számon, az igazi autentikus egyéniséget. Aligha véletlenül a művészekről mindenekelőtt: „Művészek, próbálatok kibújni saját kifejezések alól! Ne bízzatok saját szavaitokban! Legyetek résen saját hitetekkel szemben, ne higgyetek érzéseiteknek! Húzódjatok vissza abból, ami kifelé vagytok, és féljeteek minden külső megnyilvánulástól, miképp a kismadár reszket a kígyótól.” Ebből a szerepszemléletből fakad azonban Gombrowicz regényének egész világa, sőt a szerző bizonyos előfutári „szerepe” is, ami, Jarry mellett, akár Kafkával is rokoníthatja. Amellett, hogy ez a látásmód a modern irodalom egyik alapvető meghatározóját is előrejelzi.

Magát a szerepjelenséget azonban Gombrowicz eredetében, kibontakozásának stádiumában ragadja meg — éppen azért, hogy azt a kamaszállapottal, illetve a kamaszéletérzéssel kapcsolja össze. Szemmel láthatóan tudatosan is írt keresve és találva meg annak gyökereit — ezért is a már idézett megjegyzés a „gyermekesítő” pedagógusról. S ugyanezért prezentálja felfedezését az idő visszapergetésének segítségével. Ezért viszi újra iskolába a könyv önmagával mit kezdeni nem tudó, de írói feladatra készülő elbeszélő-főszereplőjét, a már harmincéves Jozsót, az álomszerű hintelenséggel felbukkanó „tankukac” Pimkó professzor, s indítja el ezáltal kalandos útjára a korabeli lengyel valóság különböző régióiban. Képtelen helyzetek, sőt burleszki filmekre emlékeztető jelenetek során keresztül mutatva meg a különféle figurák öntetszelgő szerepjátszását. Példának okáért az emancipált modern nő karikatúráját képviselő Ifjanséról mondva el, hogy: „Mielőtt bevonult a fürdőszobába, emelt fővel letért egy pillanatra a water closet felé, és kulturáltan, bölcösen, tudatosan és intelligensen tűnt el ott, mint egy asszony, aki tudja, hogy nem kell természeti funkcióit szégyellnie. *Büszkébben jött ki onnan, mint ahogy bement, mintha felüldülve, felderülve és humanizálódva, úgy jött ki, mintha egy görög templomból jönne!* Akkor értettem meg: hiszen be is úgy ment, mintha templomba menne. Ebből a templomból merítették erőt a modern mérnököknék és ügyvédnék! Napról napra jobb, kulturáltabb lényként jött ki erről a helyről, magasba emelve a haladás zászlaját, és innen eredt az intelligenciája és természetessége, amivel szakirozott.” Máskor viszont a szerepek kölcsönös meghatározottságát éri tetten hasonló eszközökkel: „Máig sem tudom, vajon Pimkót, a mégiscsak abszolút tankukacot az Ifjas lány háború utáni elnakoncátlanzkodása kény-

szerfette bele a háború előtti tankukac típusába, vagy épp Pimkó idézte elő a balkfis elrakoncátlanodását, szántszándékkal öltve magára a jámbor apóka szerencsétlen, idéitlen alakját. Ki teremtette a másikat: a modern balkfis az apókat vagy az apóka a modern balkfist?” Alkár arról szól azonban, hogy „a házmester csak afféle cserépbe ültetett paraszt”, alkár pedig arról, hogy „Végül akadt egy helyre mesterlegény, egy arányos természetű, derék, szőke fiú, de sajnos osztályöntudatos, és Marx nézeteit visszhangozta”, végeredményben mindenütt az emberi magatartásformák „pofázmány”-jellegét mutatja meg, az autentikusság hiányát hozza felszínre. Látszólag semmit sem kímélő nihilizmussal, mintegy azonosulva saját alábbi gondolatával: „És — meglehet — e könyvnek az az egyetlen oka és célja, hogy éreztessem ezekkel az urakkal a megvetésemet, felidegesítsem őket, felbőszítsem, megdühítsem és falképnél hagyjam. Ebben az esetben az eredeti ok ikonkrét és egyedi, privát és egyéni.”

Ami okként-célként, ha az írói vállalkozás indítékait nézzük, ugyan miért ne volna elfogadható akár önmagában is. Szerencsére azonban az eredmény jóval több ennél. Annak köszönhetően, hogy Jozsó a maga kalandos útján, ha a krikriközö látásmódot a valóság nyelvére fordítjuk vissza, olyan jelenségekkel ismert meg minket, amilyen a két háború közötti Lengyelország nemesi-polgári ifjúságának két különböző orientáltóságú, konzervatív nemzeti hagyományokat és eszményeket ápolgató, illetve népieskedő, národnyikos parasztromantikával telített áramlata is, rajtuk keresztül mutatva meg azt a roppant szakadékot, ami a fiataloknak ezt a réteget, méghozzá beállítottságuktól függetlenül, elválasztja az alattuk vegetáló néptömegektől. Sok tekintetben a számunkra főleg szociográfiai munkákból ismert korabeli magyar valóságot idézőben tárva föl azokat a társadalmi körülményeket, amelyek között „szörnyű, hogy manapság mindenki a kamaszkorát éli”, paradox módon éppen a kérdéses viszonyok visszahúzó ereje következtében. Alapjában véve az önmagát túlélt földbirtokos nemesség anakronisztikus jelenléte folytán — erről győz meg ugyanis Gombrowicz regénye végeredményben. Ezért is lesznek éppen a vidék patriarchális életformáját ikpellengérező részletek a leginkább kíméletlenek. Ott például, ahol Jozsó, „pórlegényért” rajongó barátja társaságában, a vidéki udvarházak világába jut, s ahol „Való igaz: csak a cselédségen keresztül ismerheti meg az ember velejéig a földbirtokos nemességet”. Mert: „A lakáj nélkül nem értheted meg a földesurat. A szobalány nélkül nem hatolhatsz be a földbirtokosnók szellemi műfajába, fennkölt szárnyalásuk hangnemébe, és az úrfi a pórleányból ered. Ah, végre megértettem, mi az oka mindennek: miből fakad furcsa riadtságuk és kkorlátozottságuk, amely annyira meglepi a városból az udvarházba érkezőket. A pórásgtól félnek. A pórásg kkorlátozza őket. A pórásg tartja őket markában. Íme, ez az igazi ok. Íme, ez a tükön örök-ké gennyedő seb. Földalatti élethalálharc folyik itt, a földalatti, rejtett harcok minden mérgeivel átítatott harc” — áll ugyanis itt egyebek mel-

lett félreismerhetetlenül a realista társadalmi regény, illetve a szociográfia feltáró eszközeinek igénybevételéről árulkodva. Olyan mondanivaló meglétéről tanúszkodva egyúttal, amire csupán a könyv becsukása után döbbenünk rá igazán. Mint ahogy arra is, hogy éppen ezáltal lett Gombrowicz összehasonlíthatatlanul egyéni hangú műve, furcsa cirkuszi mutatványa, mesterművé is. Éppen, mert amiről sokáig azt hisszük, mincs benne, kiderül, hogy mégis benne van. Ezért jó lecke ez a könyv azok számára, akik a rendhagyónak számító, „formabontó” alkotásokat szavakkal való üres játszadozásnak tartják csupán, de azok számára is, akik úgy vélik, lehetséges pusztán a szavakkal való bűvészkedéssel, valóságos ha úgy tetszik, „inkognitoba bújtatott” tudatossága miatt, amelyet éppen ezért, a látszólagos formátlansága, kapkodó „összehordottsága” mellett is benne rejlő célirányosság miatt, volt érdemes magyarul is megjelentetni, ha úgy tetszik, „inkognitoba bújtatott” tudatossága miatt, amelyet éppen a túlfokozott alkotói tudatosság, a szerző szüntelen „önmaga tudatában levése” és ebből eredő írói szerepjátszása álcáz, de fokoz is fel egyúttal. Számunkra már elsősorban formai jegyei révén konzerválva művészi-
leg azt a valóságdarabot, ami tárgyát képezi. Páratlanul mulattató eszközök segítségével szólva nagyon is komoly dolgokról.

„Piff-puff, vége lett. / Ki olvasta, nagy balek!” — zárja könyvét az író. Hogy még inkább úgy érezhessük: érdemes volt balekká válnunk.

VARGA Zoltán

SZELLEMACROK SÉTÁJA

Svetlana Velmar Janković: *Dorćol*, Nolit kiadás, Beograd, 1981.

Dorćol a régi Belgrád Duna felé ereszkedő városrésze. Neve török eredetű szó, négy utat, négy út kereszteződését jelenti. A XVIII. század végén és a XIX. elején nagyobb részét törökök, görögök, zsidók lakták a várfallal lezárt és városkapuval védett városrészt; lakói kereskedők, iparosok, utazók, katonák, urak és szolgák, a hatalom képviselői (török méltóságok) és a nép. Az első és a második szerb felkelés eseményei, a kivonuló és a bevonuló katonaságok rendezett vagy rendetlen sorai jellezték a történelem változékonyságát, a győzelem és a vereség bizonytalanságait. A XIX. század során aztán lassan eltűntek a múlt színhelyei, a régi épületek helyére újakat emeltek, a török kerteket és a szerb szőlőket utcák, házak sorai tüntették el, lassan elhallkult az idegen beszéd is, egyre hangosabb lett és végül el is uralkodott a nép nyelve. Ma a városrész utcanevei őrzik a régi — elsősorban XIX. századi — hősök, tudósok, felkelők, katonák, költők neveit, akik nagyobb részét meg is fordultak Belgrád e központi részében, éltek itt és nemcsak nevüket, életük